

ДР СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

**ИДЕОЛОШКЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ ДУШАНА ПОПОВИЋА
1917-1918. ГОДИНЕ**

Посебан отисак

ДУШАН ПОПОВИЋ И РАДНИЧКИ ПОКРЕТ СРБИЈЕ

1986.

ДР СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

ИДЕОЛОШКЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ ДУШАНА ПОПОВИЋА 1917 — 1918. ГОДИНЕ

У условима окупације земље, Душан Поповић није био присталица тоталне партијске неактивности, као што је то био Драгиша Лапчевић, нити поборник политичке сарадње с окупатором да би помагао становништву, коју је заступао предратни београдски социјалистички општински одборник Луна Павићевић.

Кад је покренута акција за одржавање Међународне социјалистичке конференције у Стокхолму, Поповић је прихватио прилику да оде из окупирани Србије у иностранство, пошто у њој нису постојали никакви услови за партијску активност, па је оценио да ће му то омогућити вођење једне чисто социјалистичке акције већег значаја, вођење политичке антиратне акције коју је прижељкивао. **Д. Поповић је водио у том периоду 13 значајних политичких борби.**

1. **Прву политичку борбу** водио је против става Д. Лапчевића, који се супротстављао одласку на ову конференцију. Д. Поповић је успешно савладао ту препреку, пошто су готово сви присутни чланови предратне и ратне Главне партијске управе, сем Лапчевића, потписали њихов мандат за одлазак на ову конференцију.

2. **Другу политичку борбу**, пре свог и Кацлеровићевог одласка на ову конференцију, водио је оног услова под којима је ССДП прихватила помоћ Аустријске социјалдемократске партије за овај одлазак.

Мада су одлазак из земље омогућиле владе Немачке и Аустро-Угарске, које су покушавале да преко једне међународне социјалистичке конференције остваре неке своје политичке циљеве, он је ипак прихватио тај одлазак, пошто је ССДП преко своје делегације и њега лично намеравала да у иностранству води сопствену антиратну акцију, као и акцију помоћи становништву окупирани Србије.¹

С том намером они су прихватили одлазак у Стокхолм под изричитим условом постављеним Аустријској социјалдемократској партији да сачувају потпуну самосталност у изношењу својих погледа.

Одговарајући на позив упућен преко В. Адлера за одлазак делегације ССДП на Стокхолску социјалистичку конференцију, Поповић пише 15/28. маја 1917. Ћ. Снарету, секретару Аустријске социјалдемократске странке:

„Ми такође сматрамо за нашу прву обавезу, да се сваком делу соц.(ијал) дем.(ократске) Интернационале омогући и олашка учешће на тако важној, за даљи развитак Социјализма тако значајној међународној социјалистичкој конференцији каква се данас припрема...“

„Ипак сматрамо за потребно да Вам, пре но што донесемо одлуке о учешћу на Стокхолмској конференцији, изнесем отворено и

лојално наш положај и наше гледиште, као што то увек треба да буде пракса међу социјалдемократима.“

Приказујући стање партијских финансија, он пише: „У таквој ситуацији наша делегација биће искључиво упућена на вашу финансијску помоћ, наравно под строгим предусловом, **да се ова помоћ сада учињена (сматра) као једна позајмица нашој Партији, коју ћемо чим то буде могуће морати да вратимо.**“

Затим истиче да у јединственом социјалдемократском покрету постоје „два прилично различита гледишта, што се тиче садашњег рата, његових последица и држања према властодршцима“, што чини „да смо се ми у последње време прилично удаљили једни од других“.

„Ово вам можда није познато, можда чак познато; на сваки начин наша прва обавеза је да констатујемо ову чињеницу и да је ставимо на знање вашој партији.“

„Ако нам хоћете пружити помоћ да добијемо пасоше, и ако нас чак при том финансијски подржите, тада ће вам наша Партија бити вечито захвална за ову велику услугу у тако важном тренутку — али такође ништа више од тога. **Ми морамо да задржимо потпуну слободу самоодлучивања у нашим тамошњим дејствима и можемо да се руководимо само оценама и обзирима које произилазе из наше процене ствари и нашег положаја.** Само под овим претходним условима можемо прихватити вашу љубазну понуду да нам помогнете да добијемо пасоше и да нам пружите финансијску помоћ. А ако је ваша Партија са тим сагласна, тада вас молимо да нам одмах јавите“ (Текст бр. 774).

Да су ови стриктни услови руководства ССДП били прихваћени од Аустријске социјалдемократске странке видимо из Поповићевог писма упућеног 7/20. јула 1917. Ћ. Скарету:

„После вашег телеграфског одговора који је оставио најлепши утисак код свих овде присутних другова, јављам Вам одмах, такође телеграмом, да смо друг Триша Кацлеровић и ја делегирани за Штонхолм и да вас молимо (да предузмете потребно) да бисмо добили пасоше“. Затим траже њихову интервенцију, пошто не стиже потврдан одговор надлежне службе на њихову молбу да им се издају пасоши (Текст и коментар бр. 775).

Из иступања Д. Поповића и Т. Кацлеровића у Стокхолму (Текстови бр. 784 и 789), јасно се види да је делегација ССДП заузела према рату и Аустро-Угарској ставове доследне ранијој антиратној и антиимперијалистичкој политици ССДП. Они су отворено напали аустроугарску политику према Србији, Босни и Херцеговини и Далмацији и тражили присаједињење две последње области Србији; и борили се за мир. Они нису прихватили никакве политичке компромисе с онима који су им омогућили одлазак у Стокхолм (Коментар бр. 775).

Кад су Поповић и Кацлеровић стигли у Беч, јавили су се Виктору Адлеру, успоставили контакт с Аустријском социјалдемократском странком и састали се с Ф. Филиповићем и Н. Кошанином. Када су дошли у Министарство спољних послова да им се одобри даље путовање, одбијени су јер је конференција била „наводно одгођена“. Тек на телефонску иницијативу Виктора Адлера био им је дозвољен даљи пут. Ову су дозволу добили тек кад су у том министарству, у Ballplatzu, потписали „изјаву у којој смо се обавезали да нећемо у иностранству ништа писати о кретању окупационе војске, да нећемо ништа писати о стању у окупираној Србији и да ћемо се по завршетку рада конференције вратити у окупирану Србију“.²

Делегација ССДП заиста није ништа писала о кретању окупационе војске, али је обавестила цео цивилизовани свет о стању у окупираној Србији и поступцима окупатора (Текст бр. 789) и није се вратила у окупирану Србију, пошто ова изјава, изнуђена од окупатора, заиста није могла да обавезе социјалисте да одустану од своје политичке борбе.

Чим је стигла у Стокхолм, 9. октобра 1917, делегација ССДП се већ сутрадан, 10. октобра, састала с представницима цимервалдског покрета, који је пре тога одржао тзв. Трећу цимервалдску конференцију (5—12. септембра 1917), која је, у ствари, била припремна конференција до одржања шире Међународне социјалистичке цимервалдске оријентације.

Цимервалдска социјалистичка група, у којој су истакнуту улогу имали руски бољшевици, супротстављала се одржавању Међународне социјалистичке конференције у Стокхолму, у којој су водећу улогу имали социјалисти неутралних земаља, пацифистички расположени (Холандско-скандинавски комитет), који су се борили за мир и окончање рата, али нису водили довољно енергичну борбу против рата, носилаца ратне политике оба зараћена блока и социјалпатриота који су им помагали. Резерве бољшевика биле су, између осталог, условљене заглањем мењшевика за одржање опште Међународне социјалистичке стохолмске конференције.

Цимервалдска левица, мада разједињена, и даље је инсистирала на вођењу социјалистичке мировне акције само у оквиру изразито антиратно расположеног социјалистичког покрета, тј. оних партија и група које је она окупљала. У таквој атмосфери одржана је и тзв. Трећа цимервалдска конференција.

3. Делегација ССДП водила је своју **трећу политичку борбу** с цимервалдовцима. Ова антиратно расположена социјалистичка група сматрала је да је делегација ССДП, која је заузимала доследно антиратно становиште, објавила манифест I цимервалдске конференције: **Пролетерима Европе**, чији је посланик учествовао на Другој цимервалдској конференцији у Кинталу дошла у Стокхолм да би им се придружила. (У швајцарском листу цимервалдске оријентације *Volksrecht* од 16. октобра 1917. под насловом: **Цимервалдовци у Штокхолму** пише: „Српски другови Кацлеровић и Поповић дошли су 10. октобра у Штокхолм. . . да би узели учешћа на цимервалдској конференцији“).

Поповић и Кацлеровић који су присуствовали заседању Интернационалног социјалистичког комитета (руководеће тело цимервалдског покрета), одржаном 10. октобра 1917. у Стокхолму, одбили су да прихвате закључке тзв. Треће цимервалдске конференције, пошто су сматрали да је цимервалдска акција била само „увод у социјалистичку мировну акцију“, да је ова конференција одржана у време када је „цимервалдска акција превазиђена“ пошто се већина социјалистичких партија тада изјашњавала за учешће на једној конференцији за закључење мира, да зато мировну акцију треба водити међу свим социјалистима, у оквиру целе Интернационале.

Цимервалдовци се нису слагали с тим становиштима, пошто су и даље стајали на својим, тада секташким позицијама и припремали своју Међународну социјалистичку конференцију цимервалдске оријентације. На поменутом састанку против становишта делегације ССДП „наступили су сви присутни. Закључак није донет“. (То су били: К. Раковски (Румунија); Харлаков и Катарина Тинева (бугарски тесни соци-

јалисти); Н. Раден, Орловски и Ханецки (инострано представништво бољшевика); Сирола (Финска) и Ahsis (USA).³

Треба истаћи да је став делегације ССДП вероватно утицао на одлагање нове опште цимервалдске конференције (вест: „да је Међународна социјалистичка конференција напустила мисао о сазиву једне конференције свих ових партија које стоје на становишту Цимервалда због руских догађаја који су се десили (октобарске револуције)“ — *Volksrecht*, 13. новембра 1917).

Нова ситуација захтевала је много ширу подршку октобарске револуције него што је то могао да пружи цимервалдски покрет.

Меморандум ССДП поднет Холандско-скандинавском комитету 15. и 16. октобра 1917. и његово објављивање представљају врло значајно идеолошко и политичко иступање Д. Поповића и Т. Кацлеровића пред међународном социјалистичком јавношћу. У њему је заузет став о свим битним питањима која се односе на тадашњи рат и закључење мира, која смо већ изложили у претходном реферату. **То је било изразито антиратна и револуционарна декларација.**

4. Борба Д. Поповића против рата, за његово окончање и за мир вођена са социјалистичких позиција јавља се у готово свим његовим радовима из периода 1917—1918. године. Она лежи у основи његове политичке активности тога периода. Зато је издвајамо као посебни, **четврти, најважнији део идеолошке и политичке борбе коју је Поповић водио у емиграцији.**

Ниједно крупно политичко питање којим се он бавио у то време, ниједан његов политички став не може се разматрати а да се не пође од његове борбе против рата и за мир. Узмимо, нпр., његов став према три међународне или међусавезничке социјалистичке конференције одржане у то доба (Стокхолмска 1917, фебруарска и септембарска Лондонска конференција). Цео његов однос према тим конференцијама може се објаснити само његовим настојањима да се рат оконча и закључи мир. Зато он учествује на првој и трећој и подржава све одлуке, укључујући и одлуку фебруарске конференције, усмерене на одржање Мировне социјалистичке конференције, упркос присуству социјалшовиниста и социјалпатриота на све три конференције, с којима води отворену борбу. То је основа за разумевање његовог односа према социјалистичким мањинама, борбе против социјалпатриота и издајника социјализма свих врста, борбе за правилно решење балканског питања итд.

Никако не треба заборавити да је окончање првог светског рата у време његовог трајања било најважније политичко питање.

5. У вези с Меморандумом ССДП и Манифестом Холандско-скандинавског комитета, делегација ССДП водила је **огорчену борбу са шовенистичким захтевом широким бугарских социјалиста да Бугарска анектира целу Манедонију.**

Ова **пета политичка борба** делегације ССДП утицала је и на политички Меморандум ССДП, пошто су у њему Поповић и Кацлеровић морали да бране животне потребе будуће ослобођене Србије од таквих захтева и могућност њеног опстанка као независне државе. Зато су они инсистирали на обезбеђењу веза Србије с Егејским морем долином Вардара и заједничким балканским пристаништем у Солуну.

Највише оспоравана ствар, изнуђени пристанак делегације ССДП на формулацију закључног Манифеста Холандско-скандинавског комитета о уступању источне Манедоније Бугарској било је заиста једина

могућност да се спречи да поменути комитет усвоји шовинистички захтев бугарских широких социјалиста.

Раније смо оцењивали овај Поповићев и Кацлеровићев став само на основу закључака завршног конгреса ССДП и Поповићевих образложења изнетих у два његова писма⁴; сада располажемо допунским аргументима за разумевање њиховог држања у вези с тим питањем.

Погледајмо шта Поповић пише у поменута два писма.

У првом писму упућеном 3. јануара 1918. Софији Леви у **окупирани Београд**, писму које је имало да прође кроз војну цензуру окупатора, Поповић прво истиче: „Гледиште нас двојице на балканско, односно македонско питање јасно је: **Ми сматрамо Балканску Федерацију, са Македонијом као аутономним чланом, за једино правилно, добро, па ако хоћеш и једино могућно решење тог питања.** То смо ми **нарочито акцентирали** у нашем меморандуму; то сам ја опширно развио и у моме чланку у бечном Kampf-u. . .“

„Међутим, Балканску Федерацију нити нам може донети на тањиру Штоххолмска конференција, нити цела Социјалистичка Интернационала: то може да дође само као плод једне револуционарне, у првом реду социјалистичке, борбе и акције на Балкану. И од тога каква буде та акција, зависи хоћемо ли имати Балканску Федерацију скорије или доцније.“

„**Дотле пан**, а нарочито за **овај** моменат, приликом закључења мира, остаје отворено питање: шта да се ради са Македонијом? Или још тачније, пошто је не само цела бугарска буржоазија него и једна такозвана бугарска социјалистичка партија (С. Д.: широки социјалисти) истакла захтев за присаједињење целе Македоније Бугарској (захтев који има врло много шансева (изгледа) за остварење не само с обзиром на ситуацију на бојном пољу него исто толико и на наклоност јавног мњења за такво једно решење македонског питања, не само код Централних сила него чак и код једног дела Антанте!), — данас је пред Европом и пред Интернационалом постављено ово конкретно питање: да ли треба цела Македонија да се присаједини Бугарској, или пак да и ту, као углавном и за целу осталу Европу, остане (предратни) status quo са извесним споразумним изменама?“

„Питање нисмо ми тако поставили; оно је већ за цео свет **тако** постављено, и ми смо, само, имали да дамо на њега одговор. И **једини могућан** одговор са наше стране био је овај“:

„Данас нема изгледа за један општи мир на основи самоопредељивања народа. Он би био могућан само када би пролетаријат у целом свету играо ону улогу коју данас, на жалост, игра једино у Русији.“ Он указује да би само „у таквом случају било . . . и македонско питање брзо и лако решено“. Тада би се решило и балканско питање и питање **југоисточне Европе**.

Затим указује да су они били приморани да дају један другојачији „једино могући одговор“:

„Али у овом моменту има изгледа само за мир на основу (предратног) status quo, јер се још једино на тој основи може доћи брзо до мира, који нам је међутим потребнији него ли све остало (Иначе, ако се ни то не усвоји онда остаје само крвава империјалистичка парола: рат до **победе** ове или оне стране). У том случају, за мене је јасно као дан да тај status quo, **који је и сувише далено од тога да значи једно социјалистичко, па чак и једно демократско регулисавање међународних односа у Европи, али који се ипак, по нужди и по неодољивој потреби**

за миром акцептира од европских социјалиста у свим земљама, па чак и од најреволуционарнијих: велим, за нас је онда јасно као дан да тај status quo, са извесним споразумним изменама и уступцима у корист Бугарске, треба да важи и у погледу на Балкан, односно Македонију. **Ми нисмо тражили поделу Балкана ни Македоније: та подела је већ створена: она и против наше воље постоји,** и ми у овом моменту имамо са тим да рачунамо, као са једним фактом. Све што смо ми радили, **то је што смо били енергични против нове поделе Балкана,** која би се састојала у присаједињењу целе Македоније Бугарској: једна подела која би била гора од данашње, не само за Србију него и за саму идеју Балканске **Федерације,** јер би значила **хегемонију** Бугарске на Балкану. А где је хегемонија, ту нема Федерације. И ја просто не знам какво смо друго држање ми овамо могли заузети.“

„Можда ћете нам рећи: Ваша је дужност била да тражите Балканску федерацију, а да се не упуштате у непосредно практично решавање македонског питања. Ми вам пак одговарамо: ушанчити се само иза те опште формуле, која је у овом моменту неостварљива, значило би оставити одрешене руке бугарским широним социјалистима, који пружају Европи и социјалистичким партијама **практичан предлог** за решење македонског питања, и на тај начин **својом пасивношћу потпомоћи остварењу једне комбинације опасне и за Балкан и за Србију.** Такво су држање, на пример, заузели **тесни** (бугарски социјалисти) у Стокхолму. И резултат тога је био то да је Руско-холандско-скандинавски комитет већ био усвојио Саказовљеву формулу, коју смо ми у последњем моменту избацили.“

Ми смо „скренули пажњу на једну трећу могућност“ која се разуме се не може ни мерити са дивном идејом Балканске Федерације, али која је ипак сто пута боља од идеје о анексији Македоније.“ „Комитет је разумео тачност нашег гледишта и одмах га усвојио.“

Зар би „боље било за социјализам на Балкану да смо и ми као тесни ћутали па пустили да се једна врло важна институција у Интернационали и један морални ауторитет првог реда. . . ангажује и залаже за анексију Македоније Бугарској?“

„Што се нас тиче, ми никада не бисмо смели поднети одговорност за такво једно држање, ни пред нашом партијом ни пред народом. У случају остварења такве комбинације, идеја Балканске федерације била би бачена за сто година уназад, а социјализму у Србији одзвонило би. . .“

„Ми смо радили само оно што нам је била дужност, **социјалистичка дужност**“ (Текст бр. 806).

Из другог недатираног писма, које је Д. Поповић упутио из Лондона Живку Топаловићу, а које је сачувано у одломцима, видимо да: „**Остављен у пуној необавештености Холандско-скандинавски комитет је био стао на гледиште које му је инсинуирао Саказов,** да је Македонија бугарска земља и да треба да припадне Бугарској. **Манифест комитета је био већ готов и потписан и чекао за штампу.** Ми смо рекли да то не иде, **те је македонско питање поново узето у претрес**“ (наше подвлачење).

„Упитани за начин решења тога питања, ми смо дали нашу формулу: Балканска федерација са Македонијом као аутономним чланом. Не спорећи тачност тога, али наглашавајући немогућност тога решења у овом моменту, Комитет је тражио нашу практичну, привремену солучију. Ми смо то непрестано избегавали, али је Комитет енергично ин-

систирао. На тај начин ми нисмо смели оставити Комитет са једном једином практичном солуцијом: оном коју му је предложио Саказов, јер би то било врло опасно не само за Србију него уопште и за идеју балканске федерације. Ми смо због тога дали једну **сугестију**, која би, кад би се остварила, пружила Србији могућност за живот. . . (изостављени део) а у исти мах, не би ни најмање кочила, него напротив олакшавала рад на балканској федерацији. Наше решење није неки ултиматум, није чак ни формални предлог, то је само једна сугестија, после које има да дође другарска дискусија и споразум“ (Текст бр. 855).

Дакле, већ из свега изложеног може се закључити да је, у изнетим околностима, став који су Д. Поповић и Т. Кацлеровић заузели по питању Македоније у Стокхолму, био једино исправно решење. Под утицајем ставова заузетих на закључном конгресу ССДП, донетих по сугестијама Лапчевића и читавог низа тврдњи које налазимо у његовим радовима ми смо се прво определили да је то била **велика политичка грешна**,⁵ а касније смо то ублажили и њихове ставове о Македонији онвалификовали само као **политичку грешку**.⁶

У току рада на IV тому Сабраних дела Д. Поповића нашли смо неке нове изворе који допунски осветљавају ово питање.

Бугарски широки социјалисти наступили су у Стокхолму врло спентакуларно. Да би дали посебан значај свом захтеву за анектирањем целе Македоније од стране Бугарске, њихова Стокхолмска делегација је обухватила шест њихових народних посланика: Јанко Саказов, др Петар Цидров, Крсто Пастухов, др Никола Санаров, Арсо Цанков и Илија Јанулов. Они су се својеручно потписали на њиховој декларацији од 3. јуна 1917.⁷

У меморандуму који је делегација бугарских широких социјалиста поднела 21-22. маја 1917, тражи се да се сви окупирани крајеви, укључујући и Македонију, прикључе Бугарској.⁸

Ова шовинистичка акција бугарских широких социјалиста, координирана са званичном пропагандом Бугарске у земљама Централних сила и неутралним земљама да су Македонци Бугари, имала је значајан утицај на чланове Холандско-скандинавског комитета, па и на делегацију руских социјалиста, састављену од мењшевика и есера, којима су санстефанска схватања о територији коју насељавају Бугари била блиска, пошто их је влада царске Русије и њена дипломатија оформила и годинама пропагирала.

У тим условима било је неопходно да се делегација ССДП избори да руководство Међународне социјалистичке конференције (Холандско-скандинавски комитет) наведена шовинистичка схватања бугарских широких социјалиста не прихвати и не укључи их у заједнички став конференције, у свој Манифест (Коментар бр. 784).

Опасност да Холандско-скандинавски комитет прихвати став бугарских широких социјалиста била је стварна и велика.

Из листа бугарских широких социјалиста **Народ** видимо да је С. Huysmans, секретар поменутог комитета, припремио посебан реферат поводом предлога о миру. У њему је Huysmans изнео: „Мир неће бити трајан, ако се Бугарској не да задовољење у питању Македоније.“

„Овај реферат је дуго претресан, дух је његов требао да уђе као основа у конкретан предлог о миру, што је било стављено у дужност холандском претставнику Troelstru (председнику Холандско-скандинавског комитета, присталици уступања Македоније Бугарској). „Ње-

гов реферат беше већ готов“, он је садржавао одредбу „Македонија треба да се уједини са Бугарском“.⁹

Ова интерна излагања у Холандско-скандинавском комитету, саопштена у листу широких социјалиста, које објављујемо са свом резервом што се тиче њихове аутентичности, ипак показују да су се у оквиру овог комитета копча и даље ломила оно формулације о Македонији, да се борба с пробугарским ставовима Troelstra, на које ћемо се сада осврнути, дуго водила.

Кад је Troelstra, на инсистирање бугарских широких социјалиста демантовао преко штампе (у органу Холандске социјалистичке партије *Hetfolk*) да је дао пристанак на решење македонског питања (које је било прихваћено у закључном Манифесту Холандско-скандинавског комитета) „и да је узалуд покушавао за време свог боравка у Стокхолму да измени дотични пасус у пројекту (Манифеста Холандско-скандинавског комитета)“. Д. Поповић је — по називању Т. Кацлеровића — на то одговорио са 2-3 чланка. Текст бр. 804 је једини текст који смо до сада нашли где се говори о томе (Текст и коментар бр. 804).

У том тексту, **Једна изјава**, делегација ССДП подвлачи „да је др Troelstra представио нетачно“ оно што се дешавало на састанку поменутог комитета. Зато она исправља чињенице: „Кад смо нас двојица дошла у Стокхолм, пројекат комитета био је готов израђен и спреман за штампу. Друг *Huysmans* нам га је прочитао и упитао нас за наше мишљење према овом одломку, у коме се говорило о Македонији. Ми смо одмах изразили наше незадовољство у односу на пројектовано решење питања и изнели своје разлоге за то. Онда смо са другом *Huysmans*-ом посетили друга Troelstra с ким смо се договорили и тако закључили, да друг Troelstra заначе за 15. октобар седницу комитета, на којој је ово питање имало да се реши дефинитивно.“

Тој „седници је председавао сам друг Troelstra. Присутни од стране комитета били су другови *Brating* (Швеђанин), *Huysmans* (Белгијанац), *Akselrod* (Рус) и *Goldenberg* (Рус).“

„Кад смо изнели исцрпно наше мишљење о македонском питању, он је остао при том захтеву и нагласио да је пронађен један практичан прилог, који би могао да буде примљен у мировни пројекат. После краћег саветовања, дошло је до једног таквог решења, које је било одмах стилизовано и прочитано присутнима. То је наиме решење по коме Србија треба и даље да задржи Македонију до Вардара, док ће Солун да се претвори у опште балканско пристаниште. Ово решење било је прихваћено од свих присутних, као и од друга Troelstra, једногласно и без ичијег приговора усвојено. Друг Troelstra није изразио своје незадовољство у вези са тим, (није рекао) ни једну реч. Напротив, изгледало је да је чак и задовољан, пошто је он инсистирао најживље на томе, да је нађен практичан и конкретан начин за непосредно решавање Македонског питања и примљен у мировни пројекат. Већ идућег дана друг Troelstra је напустио Стокхолм.“ Онда се делегација ССДП позива на сведочење другова *Huysmans*-а, *Akselroda* и *Goldberga*, који „могу да потврде у сваком моменту да се све одвијало онако како је овде приказано.“ Што се тиче *Brating*-а, он није до краја присуствовао седници (Текст бр. 804).

Све ово показује да је приказ ситуације дат у два раније позната писма Д. Поповића био сасвим тачан; да је делегација ССДП била стварно приморана да прихвати решење које се налази у Манифесту Холандско-скандинавског комитета, **пошто је то био једини на-**

чин да свај комитет не прихвати захтев бугарских широких социјалиста о анектирању Македоније од стране Бугарске и унесе га у свој Манифест.

Борба са захтевима бугарских широких социјалиста о анектирању Македоније од стране Бугарске није се водила само у Холандско-скандинавском комитету Стокхолмске конференције и у самом Меморандуму ССДП (Текст бр. 784), већ и у социјалистичкој периодици. Поред текстова које је Поповић објавио о Македонском питању у социјалистичким часописима Аустрије и Енглеске (Текстови бр. 803 и 813 — опширно приказани у нашем предговору I тома Сабраних дела Д. Поповића) делегација ССДП објавила је и две полемике са шовинистичким ставовима Бугарске и бугарских широких социјалиста и подршке које су им бугарски тесни социјалисти пружали (Текстови бр. 792 и 801). На све ове анализе македонског питања опширно смо се осврнули у првом реферату. Узмемо ли у обзир текст у којем делегација ССДП полемизира са Troelstrom (Текст бр. 804), видимо да је она написала, а највећим делом (сем текста бр. 804, који је цензура вероватно задржала) и објавила у иностранству, **шест борбених текстова** у којим се оспоравају захтеви бугарских широких социјалиста и Бугарске за анектирањем Македоније, од којих су четири заједничка текста делегације ССДП, а два Поповићева (Текстови бр. 803 и 813). ССДП полемизирасаа

6. Шеста велика политичка борба коју је водила делегација ССДП била је борба против понашања окупатора у Србији, која је једновремено била и борба за помоћ становништву ове окупиране земље. Она је вођена у два објављена текста (Текст бр. 789 објављен у Шведској и текст бр. 808 објављен у Енглеској).

Први од та два текста (Текст бр. 789) предат је председнику Холандско-скандинавског комитета у Стокхолму 10. новембра 1917. и објављен у посебној брошури на француском језику, под насловом **Апел српских социјалиста цивилизованом свету**. Он је био прештампаван у Швајцарској, Француској и Енглеској у посебним издањима и периодици и приказан у безброј листова.

Овај, по Кацлеровићу, „**први аутентичан докуменат**“ о приликама у окупираној Србији, био је за окупатора поразан.

Он је разоткривао терор окупационих власти и њихову пљачку народа и изазвао читав покрет солидарности и помоћи окупираној Србији. Тако је нпр., у Женеви објављен „Апел Швајцарске“ — „**Апел против аустро-бугарског режима у Србији**“, потписан од многих угледних политичких и јавних радника.

За разлику од политичког Меморандума ССДП, према коме су српски социјалпатриоти били критички настројени, Апел о стању у Србији имао је подршку целе српске и југословенске емиграције, српске владе, Југословенског одбора и српских војника на Солунском фронту (Коментар текста бр. 789).

7. Седма политичка борба Д. Поповића била је борба за укидање забране слања помоћи окупираној Србији, донетој од Енглеске и других савезничких влада, оно што је већ било учињено за окупирану Белгију. Поповић је ову борбу водио у Енглеској, у низу чланака које је написао и интервјуа и говора које је дао и одржао (Текстови и коментари бр. 809, 810, 812, 823, 847 и 850). Да би максимално допринео помоћи становништву окупиране Србије, Поповић се запослио у енглеском Црвеном крсту.

8. Осма, за српски и југословенски социјалистички покрет врло значајна борба коју је Д. Поповић водио из Енглеске, била је **борба против српских социјалпатриота, против њиховог идеолошког и политичног руководства окупљеног у Паризу.**

Ми ћемо опширније приказати како је она текла.

Д. Поповић је већ у Стокхолму био упознат са социјалпатриотским ставовима тзв. Комитета ССДП у Паризу. Између осталог, овај је комитет у свом писму од 9. децембра 1917, упућеном Д. Поповићу, критиковао ставове о рату и миру изнете у Меморандуму ССДП (Текст бр. 784), и то са социјалпатриотских становишта; а послао му је и своју декларацију о Балканском питању.¹⁰ И. Милкић у одговору на једно ненађено писмо Д. Поповића, пише 15. јануара 1918: „Потпуно се слажем с тобом односно наших другова налазећих се у Француској и мислим да су они потпуно изгубили компас. Њих треба категорично демантовати да би се сачувао углед нашој Партији.“¹¹

Већ на свом путу за Енглеску, телеграмом послатим из Бергена (пристаниште у Норвешкој), Д. Поповић је оспорио право делегације париског социјалпатриотског комитета ССДП да представља ову партију на Међусавезничкој социјалистичкој конференцији одржаној у фебруару 1918. у Лондону (Коментар бр. 807). На тај начин он је спречио да ова делегација — тада водећих српских социјалпатриота — послата у Лондон по личним упутствима Н. Пашића, која је носила декларацију о балканском питању, израђену уз учешће Српског посланика у Паризу, буде прихваћена од ове конференције као званична делегација ССДП.

Одмах по свом доласку у Лондон, Д. Поповић је повео борбу против српске социјалпатриотске групе.

Већ за време првог састанка с представницима париског социјалпатриотског комитета ССДП, после завршетка III међусавезничке социјалистичке конференције, крајем фебруара 1918. **Поповић је оштро критиковао њихову сарадњу с италијанским социјалпатриотима и иредентистима у оквиру тада створеног Комитета за потлачене нације и њихову заједничку декларацију донету као подршку ратним циљевима Антанте** (видети наш I реферат), остварену под покровитељством француског социјалпатриоте Албера Томе.

Тада је придобио К. Новаковића који је већ у Лондону прихватио његова гледишта. То се најбоље види из досад необјављеног Новаковићевог писма упућеног Д. Поповићу 1. марта 1918, на повратку у Париз из Авра. У њему налазимо следећу изјаву К. Новаковића: „Надам се да си потпуно раскрстио са Ацом (Павловићем)“. „Ти си ојачао моју веру која је била минирана сумњама. Сада је она тано јана као што је увек била.“¹²

Да је К. Новаковић „од како се нашао у Лондону са Душаном (Поповићем), од тада. . . заузео сасвим друго — супротно држање“ видимо и из једног писма С. Музикравића од 1. априла 1918.¹³

Прелазак К. Новаковића на страну Д. Поповића види се и из писма М. Недића упућеног Д. Поповићу много касније, 13. августа 1918, у коме се описује повратак К. Новаковића из Лондона, нада је Коста сав очајан, преморен нервно, измучен, пао за свој писаћи сто и болно јекнуо: „Бар да не потписах ону декларацију с иредентистима.“¹⁴

Од тог лондонског састанка с делегацијом париског Комитета ССДП, К. Новаковић се јавља као главни ослонац Д. Поповића у борби са српским социјалпатриотима, као његов главни кореспондент из Париза.

Мада је К. Новаковић доживео многе непријатности јер су му стари социјалисти-радници пребацивали и осуђивали његово раније социјалпатриотско држање, што су користили социјалпатриоти, он је ипак упркос тог мучеништва, чврсто остао на доследним политичким позицијама социјализма и политике ССДП, коју је представљао и заступао Д. Поповић.

Чланови ССДП у емиграцији који су стајали на класним позицијама, упркос извесној делимичној дезоријентацији, пружали су и раније отпор социјалпатриотској струји, бранећи ставове партије од нацртаја социјалпатриота и опозиционара. Па ипак њихов отпор све до доласка Д. Поповића у Енглеску није био довољно енергичан, ни довољно ефикасан, пошто они нису умели или могли да се снађу и заузму правилно марксистичко становиште.

Прелазак К. Новаковића на страну Д. Поповића имао је преломни значај за враћање заблуделих и дезоријентисаних српских социјалиста на антиратне позиције ССДП.

Одмах по повратку у Париз, када је социјалпатриотски Комитет ССДП претресао и прихватио извештај својих делегата на Лондонској конференцији, К. Новаковић је предложио две одлуке у вези са лондонском акцијом делегације Комитета.

Прву, „да убудуће све декларације Комитета треба да изађу из Комитета потпуно израђене“. (Са циљем да се спречи мењање декларације Комитета ССДП које је извршено у последњем моменту по сугестијама Српског посланства у Паризу).

Другу, „да за сваку акцију убудуће делегати Комитета треба да имају мандат и да не може бити заједничког рада на основу тога Меморандума (Декларације Комитета угњетених нација). Комитет ће се одредити у будуће за акцију када буде упознат са основама на којима ће се водити та акција, као и са објашњењем поводом гласања тал.(ијанских) реформиста; налаже делегатима да даду осталим групама (комитета) изјаву у том смислу“.¹⁵

Да ли су ови предлози усвојени — не знамо. У прилог томе да су они били усвојени, говори одломак писма Д. Поповића, у коме налазимо „да Комитет није одобрио Вашу кооперацију са др Лу(п)ом и Талијанима“ (Текст бр. 816). Делегација као целина није дала никакву изјаву о томе. Такву је изјаву дао само К. Новаковић (Коментар бр. 819).

Да би приволео Д. Поповића да дође у Париз социјалпатриотски Комитет ССДП објавио је у свом листу **Будућност**, бр. 7 од 9. марта 1918, белешку у којој се саопштава да га је позвао у Париз и да очекује његов долазак.

Политичке последице критике заједничког иступања делегације комитета ССДП с италијанским социјалпатриотима и иредентистима биле су много далекосежније но што то приказују водећи српски социјалпатриоти, нпр., С. Музикравић.¹⁶ После ове критике, мада је орган социјалпатриотског комитета ССДП, париска **Будућност**, и даље излазио, Комитет ССДП као целина више није ниједном наступио у међународној социјалистичкој јавности. **Тиме је био окончан период политичких социјалпатриотских декларација овог комитета.** Они нису наступили чак ни на Конгресу угњетених нација Аустро-Угарске одржаном у априлу 1918. у Милану,¹⁷ који је одржан на основама **Декларације о праву ослобођења потлачених нација**, коју је делегација Комитета ССДП потписала у Лондону.¹⁸

Из једног писма С. Музикравића видимо да је **Д. Поповић** послао париској **Будућности** (још у марту 1918) изјаву „коју је он напредно дао Конференцији (III међусавезничкој фебруарској социјалистичкој конференцији)“ ... „као гледиште Српске социјалдемократске Партије“. (То је можда изјава објављена у Енглеској, (Текст бр. 814) као став Д. Поповића, који је он заузео у својству секретара ССДП, према овој конференцији узетој у целини, без посебног осврта на **Комитет за угњетене нације**). Музикравић у наставку писма пише: „Ми смо ту изјаву прочитали и једногласно, изузев К. Новаковића, одбили да (је) штампамо у листу нашег Комитета (париска **Будућност**) јер је та изјава директно супротна и гледишту нашег Комитета“. Уместо тога, позвали су Д. Поповића да дође „па ћемо се објаснити и дискутовати о свему“.

У одговору на то Д. Поповић је упутио ново, протестно писмо, „у коме се чуди да му не штампамо у листу његово гледиште, које је, вели он, и гледиште Партије, додајући да или ми њега не сматрамо за делегата Партије или себе не сматрамо за саставни део Партије.“

Сличног је садржаја и писмо Д. Поповића упућено К. Новаковићу 4. априла 1918, у коме се Поповић чуди што његову изјаву не објављују, када она „није обичан чланак, већ **Декларација Партијз**.“

У овом писму Д. Поповић сматра „да је крајње време да се Аца Павловић (секретар париског комитета ССДП), који је само једна трагикомична карикатура социјалистичког Трумбића, удари по прстима“. „Ја протестирам против целокупног држања друга Аце Павловића и ја те молим да ове моје мисли саопштиш и Комитету.“

Истовремено он покреће и питање да се К. Новаковић повуче из Комитета и редакције париске **Будућности**, чији је био формални уредник.

„У исти мах, ја опомињем и молим и тебе лично да не будеш више наиван и нерадан, и да не допустиш више да фирма тог покрета тамо, кога у ствари **ти** носиш и коме **ти** дајеш оно што у њему вреди, буде тај човек, који ни по својим интелектуалним ни по својим морално-политичким квалификацијама то апсолутно не заслужује“ (Текст бр. 816).

Упркос залагању К. Новаковића, социјалпатриотски Комитет ССДП у Паризу, предвођен А. Павловићем и С. Музикравићем, успео је да спречи објављивање антиратне изјаве Д. Поповића до његовог доласка у Париз. (Текст бр. 829).²⁰

После другог протестног писма упућеног редакцији париске **Будућности**, Поповић се више није ни обраћао социјалпатриотима (све до 4. августа 1918), одржавајући писмене везе само са К. Новаковићем и радницима који су се одржали супротстављали ставовима социјалпатриота (нпр., П. Перишићем, И. Чоловићем, В. Трепчанином и др.), као и с онима који су признавали ауторитет партијског руководства, заузимали политичке ставове блиске партијским, тражили везу с њима и стварно желели његов долазак у Француску, јер су у њему видели ослонац за вођење једне доследно социјалистичке и партијске акције (нпр., М. Недић, М. Требињац, Д. Симоновић и др.).

Радници окупљени око синдикалних, радничких и назови социјалистичких организација у Паризу имали су највише поверења у Косту Новаковића, упркос томе што су осуђивали његово заједничко испуштање са социјалпатриотима до почетка акције Д. Поповића.²¹

Треба истаћи да су радници и остале присталице ССДП и њене политике, а првенствено К. Новаковић, стално тражили да Д. Поповић

дође у Париз. То су предлагали и његови противници који су имали сасвим друге намере.

Они су хтели да неутралишу његову акцију против социјалпатриота путем дискусија. Зато су припремали „општу (социјалистичку) конференцију“, „на којој ће се расчистити ова питања“. Ова конференција била је предвиђена за 19. мај 1918, а онда одложена до доласка Д. Поповића и Ж. Топаловића.²²

Д. Поповић, који се у почетку спремао да иде у Париз, али је то стално одлагао, на крају је, по нашем мишљењу, сасвим исправно и реално проценио политичке прилике у Француској и утицај српске владе у овој земљи, те није напустио Енглеску. Детаљно образложење овог става објавили смо у нашим ранијим радовима.²³

Објављивање чланка Д. Поповића **Поводом угњетених нација** у листу француских интернационалиста *Le Populaire de Paris*, 14. априла 1918, **јавна осуда заједничког иступања и сарадње водећих српских социјалпатриота с италијанским социјалпатриотима и иредентистима** од стране **секретара ССДП** (Текст бр. 819), **затим је убрзала процес политичке диференцијације између заступника и противника антиратне политичке ССД Партије**, који је почео међу српским социјалистима и радницима у емиграцији још у време објављивања ставова делегације ССДП у Стокхолму.

Одмах после објаве поменутог Поповићевог чланка изашле су изјаве К. Новаковића и Ж. Топаловића, објављене у италијанском социјалистичком листу *Avanti* (у коме је прештампан и чланак Д. Поповића), у којима се исто тако осуђује ова социјалпатриотска акција. Обе ове изјаве објавио је у изводима лист француских социјалиста интернационалиста *Le Populaire de Paris*, саопштивши да је и Т. Кацлеровић солидаран с њима. Он је објавио и изјаву И. Милкића у којој се ова акција „енергично дераонише“.

Уз то је одмах после објаве поменутог Поповићевог чланка и К. Новаковић дао, 15. априла 1918, писмену оставку на чланство у **Комитету ССДП у Паризу**, и уредништво листа **Будућност**, чије је писмено образложење дао тек 22. априла 1918. године (Коментар бр. 819 и 821).

После тога, Д. Поповић у свом писму од 29. априла 1918. изричито захтева од К. Новаковића да „не треба да напушташ положај секретара (Радничке) Коморе“ (Текст бр. 821). К. Новаковић је тако поступио и остао у Радничкој комори као њен секретар.

У мају 1918. српска Радничка комора је изабрала Д. Поповића за свог почасног члана и званично га позвала да дође у Париз.²⁴

Деветог јула 1918. послат је Д. Поповићу нов званичан позив српске Радничке коморе да дође у Париз.²⁵

Десет недеља после јавне осуде социјалпатриотске лондонске акције делегација Комитета ССДП, 22. јуна 1918, обустављено је излажење званичног органа овог комитета, париског социјалпатриотског листа **Будућност**.

Овај лист није престао да излази из материјалних разлога, као што је приказано у том броју,²⁶ већ је политички ликвидан под притиском антиратног социјалистичког покрета. То признаје и један од идеолошких лидера српског социјалпатриотизма В. Стојановић, који у вези с предстојећим престанком **Будућности** пише 17. јуна 1918: „Большевизам је у нашој 'партији' моћан и силан. Сава (Музинравић) ради сам али, изгледа ми, све узалуд.“²⁷ Тада су престали да стижу и прилози од српске (тј. југословенске) секције Социјалистичке партије рада Амери-

но, који су били обустављени чим су српски социјалисти из Америке утврдили да париска **Будућност** „није она стара **Будућност**“, како је писало у њиховом листу **Радничка борба**.²⁸

Упоредо с политичком акцијом Д. Поповића против социјалпатриота, с рашчишћавањем одређених питања у главама радника, с укључењем нових социјалиста у ту борбу, отпор социјалпациотизму добија нове димензије и значај и оформљује се као отпор чланова партије противницима њене политике.

Почетком августа 1918. готово сви у Паризу присутни чланови Радничке коморе, сем М. Русовића, а вероватно и Д. Вилотијевића, били су на страни Д. Поповића, и то Д. Максимовић, И. Чоловић, В. Доганџић, П. Перишић—Дроња, В. Трепчанин, секретар К. Новаковић, М. Неђић (на раду у Комори) и В. Пековић (на лечењу ван Париза).

Комитет ССДП држали су социјалпатриоти, и то: три интелектуалца С. Музикавић, А. Поповић, Д. Михајловић (који се покоравао већини) и Д. Ђурић (кога су тек намеравали да доведу из Нице и уведу у Комитет) и два радника М. Русовић и К. Чапља. Председник тог Комитета В. Пековић који је прешао на страну Д. Поповића, отишао је на боловање у унутрашњост.²⁹

Тако је успешно завршен Поповићев тактички план борбе против социјалпатриота, постављен још на почетку лондонске акције против париских социјалпатриота. Из Поповићевог писма од 11. августа 1918. видимо да је он на почетку своје акције против српских социјалпатриота дошао до закључка да у то време међу српском социјалистичном и радничком емиграцијом у Паризу „постоји скоро једнодушан, компактан блок наше (социјалпатриотске) интелигенције и радника, и да се због тога наши социјалпатриоти и националисти осећају чврсто у седлу. Одмах сам осетио да се ту ултиматумима не може учинити много, него да ће се, можда, ствар још и погоршати. Због тога сам се латио друге тактике. Пошто сам видео да се блок не може срушити, решио сам се онда да му прво полагамо поткопам темеље, па тек онда да га рушим. И данас могу рећи да сам у томе готово успео“ (Текст бр. 833).

Један од најуспелијих тактичких потеза Д. Поповића био је његов напад на сарадњу српских социјалпатриота с италијанским шовинистима и иредентистима, реализирану под руководством А. Павловића.

Када је Поповић почео отворену борбу са социјалпатриотима, оријентисао се на успостављање и одржавање веза с класноборбеном спозицијом у Радничкој комори и Комитету ССДП.

У тим условима однос доследно партијских и опозиционих социјалпатриотских снага мењао се у корист партије и њене антиратне политике.

У тој ситуацији стигла су Д. Поповићу два нова званична позива да дође у Париз, један од српске Радничке коморе, а други од социјалпатриотског Комитета ССДП.

Први је био, трећи званични позив српске Радничке коморе од **2. августа 1918.**, у коме је истакнуто: „Твоје је присуство неопходно потребно у Паризу ради сређивања наших унутрашњих ствари.“ При томе се наглашава, да ће у свом раду овде „највише на њену пуну помоћ и верујем да ће наш заједнички рад овде имати пуног успеха“.³⁰

Други је био од социјалистичног Комитета ССДП, који га је још једном, 29. јула 1918, званично позвао да дође у Париз (први пут 9.

децембра 1917, други пут 9. маја 1918) „да живот наше партије продужимо“.³¹

Д. Поповић је правилно оценио битну разлику између нових позива Радничке коморе и Комитета ССДП.

Он пише Т. Кацлеровићу 11. августа 1918. о тој разлици: „Комора ме зове да **браним** Партију и њену политику; Комитет, међутим свакако помишља на неки бедни компромис, који би у ствари значио **изверовање** Партије и њене досадашње политике“ (Текст бр. 833).

Зато је послао у Париз два различита одговора:

Радничкој комори је јавио 6. августа 1918. да не може доћи (овај одговор нисмо нашли). Под истим датумом писао је К. Новановићу, секретару ове коморе: „Радите само као што сте лепо отпочели; ја у овај мах не могу тамо бити довољно користан (Текст бр. 831). У то време, 5. августа 1918, Поповић износи К. Новановићу мишљење: „Нема смисла да, бар за сада долазим тамо у Париз... нарочито после онога што је радио Комитет...“; да нема „могућности за један енергичан социјалистички, интернационалистички рад у Паризу и Француској“... „Нема је чак ни за прву најосновнију ствар у таквом једном раду: за један добар социјалистички лист“; да су позиви стизали за мој долазак „у једном периоду милитарно и политички најкритичнијем за Француску, критичнијем но инада од почетка рата“. „У таквој ситуацији просто је било **бесмислено** долазити у Париз“ (Текст бр. 830). Ово писмо разматрано је на састанку Радничке коморе, 22. августа 1918.³²

Социјалпатриотском Комитету ССДП у Паризу Д. Поповић је послао 4. августа 1918. једно опширно писмо Његов основни садржај била је **анализа целокупне политике париског Комитета ССДП, социјалпатриотске оријентације, који је наступао без икаквих овлашћења у име ССДП, критика политике коју је овај комитет заступао и водио — вршена са становишта званичне политике ССДП, која је била антиратна консеквентна интернационалистичка политика. Зато Поповић осуђује оне „који понушавају да у наш покрет прошверцују некакав конфузни и сентиментални национализам, који је добродошао империјалистичким присталицама рата и владајућим класама“, указује да су изневерили „програм, идеје и традиције Српске социјалне демократије“; оптужује их да „Комитет хоће другу Партију, да Комитет хоће да цела покрет“.**

Чињеница је да је текст нађеног документа био умножен на писаћој машини, указује да је то једна од седам копија дугачког Поповићевог писма упућеног Комитету, које је откуцао на машини Милан Недић и о томе обавестио Д. Поповића, 13. августа 1918;³³ односно једна од копија Душанових писама слатих по Француској.³⁴

У поменутом писму Комитету Д. Поповић се осврће на досадашњи рад Комитета и сматра да је Комитет „учинио једну **основну грешку што се конституисао као комитет (ССДП)**“. Тиме је он себи одредио улогу и права која нису улога ни права једне локалне партијске организације; **то су права и улога једног највишег централног и репрезентивног партијског тела, тела које одређује политику Партије.** Комитет је узео на себе да представља српски (социјалистички) покрет не само пред нашим радницима, него и пред Интернационалом, па чак и пред буржоаском јавношћу целог света. Комитет је узео на себе да даје реч о **најкрупнијим** партијско-политичким питањима и стварима које ангажују не само нашу **целу** Партију него чак и њену будућност. Комитет је узео на себе да говори и у име Главне Партијске Управе, и у име Партијског Конгреса, па чак и у име оних социјалистичких гене-

рација које ће за нама доћи“ — све то на основу тога „што у Француској живи неколино стотина српских организованих радника!“

Квалификујући овај поступак као партијски процват или удар, Поповић пише: „Кад се већ изврши један такав удар, онда он бар треба да буде добар, тј. да послужи једној доброј политици.“ „Ја би ту узурпацију (права Главне партијске Управе и Партијског конгреса) могао разумети и донекле оправдати да је она донела користи нашој Партији, њеном угледу и њеној политици. Али нажалост то није био случај. **Политика Комитета била је дирентно супротна политици Српске социјалдемонратсне партије и према томе само је штетила нашем покрету и његовом угледу.**“

Онда „на основу изјава појединих делегација Комитета на разним конгресима и конференцијама, на основу појединих изјава (декларација) самога Комитета, на основу писања париске Будућности и на основу аката и чланакa секретара Комитета, Аце Павловића“, Поповић подвлачи „**принципијелну фундаменталну разлику између политике Комитета и политике Српске социјалдемократске партије**“, чији је он делегат.

Излажући основне поставке антиратне политике ССДП Поповић уназује: „Комитет, међутим, има **сасвим супротна схватања овога рата.**“

„Ми сматрамо да је овај рат проузрокован империјалистичким мотивима и интересима **оба лагера**: Комитет сматра да је то рат кога је изазвао **немачки империјализам.**“

„Ми сматрамо да је кривац светски капитализам (нарочито финансијски капитализам), Комитет сматра да је кривац пруски милитаризам.“

„Ми мислимо да рачуне за ово море крви и за стотине милијарди уништених вредности треба да положе владајуће класе свих земаља пролетерима свију земаља. Комитет мисли да рачуне за све то Немачка треба да положи Антанти.“

„Ми мислимо да изведемо пред народни суд и Виљеме и Хиндербурге и Тисе и Пашиће, и Радославове и Енвер-паше, и Лојд Џорџове, и Клемансое; Комитет сматра (или је бар то логична последица његовог гледишта) да Лојд Џорџ и Клемансо треба да суде Виљему и Карлу, а Пашић Радославову.“

„**То нису две тачтине; то су две концепције, два света.**“

Онда се осврће на „практичне последице та два различита схватања“.

„Пошто гледамо на овај рат као на један капиталистично империјалистички рат, ми сматрамо да је сваки минут његовог даљег вођења сува штета и несрећа за Човечанство. Отуда ми тражимо да се он што пре, одмах пренине.“

„Комитет, међутим, сматра да док Немачка води овај рат за реакционарне и себичне циљеве, дотле га Антанта води за демократију, за слободу, за правду, за цивилизацију и — за Лигу Нација. Због тога разуме се, рат треба да се води све дотле док га Свети Ђорђе (Клемансо) не баци под ноге аждају (Виљема) и док Светска Демократија, оличена у Поенкареу, Хервеу, лорду Нортклифу, Балфуру, Николи Пашићу и Стојану Протићу не тријумфује над Светском Реакцијом оличеном у Килману и Шајдеману, у Червину и Адлеру.“

„Док смо ми по своме схватању и по својој анцији Цимервалдовци, дотле је Комитет жиснобутистички (за вођење рата до краја).“

„Зато што не сматрамо да Антанта води овај рат за демократију и за права малих народа, него за исте оне циљеве за које и Централне силе, ми не оченујемо ослобођење поробљених народа од Антанте, па дакле ни од рата.“

„Комитет посматра ствар сасвим друкчије. Он верује да ће Антанта, са Италијом на челу, ослободити Југословене. Он због тога сматра, да рат треба водити до победе, дефинитивне победе, која би уништила Аустрију. Зато милиони пролетера треба да и даље буду размрскани куршумима и гранатама. Зато, стотине милиона њихових породица треба да и даље живе у најстраховитијој беди. Зато, култура коју је Човечанство стварало напорима векова, треба да буде сасвим слишћена. Зато стотине милијарда, које би могле не само регулисати цело социјално питање него и васпоставити и везу са Марсом, треба и даље да буду бацане у ваздух и у воду. Зато, радна снага и носилац револуције у свим земљама треба да се међусобним клањем сасвим уништи. Зато француски пролетаријат треба да и даље даје поверење, новац и животе Клемансо-у и Доде-у, онда над га они газе и понижавају као стоку. „Зато Алберт Тома који воли Југословене, треба да поново постане Министар муниције. . .“ „Зато мало је незгодно што се Руска Револуција појавила и што је баћушна (цар) збачен, јер то може да омета уједињење Југословена; али кад већ стоседамдесет милиона Руса нису хтели и даље трпети јарам царизма за љубав десет милиона Југословена, онда бар треба да буду паметни па да усвоје ратоборну политику Миљукова и Корнилова и да се и даље боре за Цариград. Зато болшевици, који хоће мир нису Комитету симпатични. Зато се, кад они полазе у Брест Литовск, упућује у име српских социјалиста телеграм из Париза да никако то не раде јер ће пропасти ствар демократије и малих народа — у место да се упуту апел социјалистима и владама Антанте да сви пођу у Брест Литовск и да закључивши један колико толико подношљив мир, спасу од даљег мрцварења и Човечанство и Југословене и овај јадни и намучени народ у окупираној Србији и логорима којима је сваки дан вечности, и Руску Револуцију, и са тим Социјализам и Интернационалу! И зато се, даље, у **Будућности** (париској) — на срамоту и **Будућности** (нишке) и српске Партије и њених светлих традиција — прештампавају без икакве ограде свињарије умно поремећенога буржоаског политичара Бурцева како су Лењин и Троцки плаћени немачки агенти и како он шта више има и доказа за то.“

Ова упоређења пранктичних последица антиратног става ССДП и проратног, назови патриотског става српских социјалпатриота не само да су врло интересантна већ нису **изгубила своју актуелност ни данас** **над се износе многи неправилни политички ставови у односу на први светски рат.**

Вратимо се на Поповићево писмо Комитету.

За Поповића је **најтежна** ствар, што те ствари нису произашле из погрешног уверења „да је то гледиште и мишљење наше партије у овим питањима“, већ што су се појавиле и после „појаве Тришине и моје у Стокхолму. . . и у пркос нашега рада па чак и другарских опомена“, после званичне декларације делегата ССДП „да тражимо **што пре мир** и да ћемо помоћи свану акцију у томе правцу“.

„Комитет **после тога** упућује апел болшевицима (против одласна) у Брест Литовск) и на тај нас начин демантује у европској јавности.“

„Ми смо се, затим, у свом меморандуму изјаснили за рад са партијама и фракцијама које су на **левици, које су против рата и које нису националистичке**, то јест, које не стављају специјална национална питања изнад интереса Интернационале, Мира и Руске револуције.“

„Комитет, међутим, преко своје делегације у Лондону у месецу фебруару прави савез са некаквим сумњивим делегатима и францијама које су на **десници, које су за рат** и које су националистичке, па чак и шовинистичке донекле, сасвим супротно ономе што ми радимо и најављујемо!“

„Ја у последњем моменту опомињем, у име Партије, делегацију да одустане од тог аранжмана.“

„Аца Павловић (секретар Комитета) није хтео ни да чује.“

Поповић у изјави у Le Populaire de Paris, то осуђује.

„Павловић продужује још **енергичније** своју политику“, објављујући у листу Droit des Peuples ратоборне чланке и „заступа политику жискобутизма (вођења рата до краја), тако да би му и сам Крста Цицварић (плаћени ратнохушнач) могао позавидети.“

„**То, другови, већ нису погрешке: то је просто одметништво од Партије.**“

Онда, на основу свега изложеног, констатује да у Паризу постоје две групе људи и две врсте одговорности.

„Комитет се за мене дели на раднике интернационалисте, који су нехотице и због недовољног познавања ствари допустили да се води ова и оваква политика; и на једну групу интелигенције, која, одгојена у буржоаској средини и буржоаским школама, није могла да се сасвим ослободи националистичке сугестије и која се и раније у Србији увек незадовољно мешкољила на интернационалистичку анцију и политику наше партије, посматрајући је презриво, то ће рећи са гледиштем наше

Затим констатује:

Ја „бих могао доћи само под једним условом: ако би се већина комитета сложила са мојим гледиштем, то ће рећи са гледиштем наше партије, и потпомогла мој рад“.

„Међутим, буде ли Комитет и даље трпео да се води досадашња политика и буде ли и даље допуштао појединцима да у **његово име говоре и раде ствари које су директан деманти програма идеја и традиција Српске социјалне демократије** — онда је јасно да Комитет хоће другу политику, да Комитет хоће другу партију, да Комитет хоће да чепа покрет, и у том случају наш заједнички рад је немогућан“ (Текст бр. 829).

Текст овог писма присталице ССДП у Паризу умножавали су и слали српским социјалистима у унутрашњост.

У писму упућеном Т. Нацлеровићу од 11. августа 1918, Д. Поповић приназује историју своје борбе против социјалпатриота.

Онда констатује:

„Радници су почели да отварају очи, за мене питају и траже да дођем у Париз и узем лист у своје руке. Многи другови из унутрашњости Француске и са фронта. Па постепено почели су и ови из Париза. Учестали су писма, па чак и депеше. . .“

Осврћући се на последње писмо Радничке коморе — које није сачувано — пише:

„Ја сам Комори одговорио да с обзиром на милитарну и политичку ситуацију у Француској, није још моменат за мој долазак у Па-

риз, јер се сад не може много, па ни довољно радити чач се не би могао издавати лист овакав канав ми желимо.“

У вези с тим он наводи да је српско Министарство правде тражило „да се Драгослав Максимовић, претседник Коморе, разреши дужности и одмах стави на расположење делегату војном, зато што је Комора водила политику, сарађивала у листу **Будућност** одржавала зборове са радницима и стварала **радничне синдикате!** !“

Истовремено јавља: „ја ћу бити у сталној кореспонденцији са људима од вредности, нарочито са радницима и давати им идеје и упутства за чување нашега покрета.“ — „Ја сам већ увелико почео **тај рад и послао** за ово неколико дана десетак не писама него посланица, па и расправа ако хоћеш. Јер од доста је великог значаја за будућност нашега покрета у Србији да се ти људи одрже на социјалистичкој висини, пошто су наши радници у Француској углавном они који ће имати да прихвате покрет над се вратимо домовима“ (Текст бр. 833).

Почетком августа 1918 Д. Поповић је донео одлуку да за сада не иде у Париз (Текст бр. 829, 830 и 831); **после чега је настао гезисд интензивне преписке између Д. Поповића и српских радника и социјалиста у емиграцији.**

У то време, 5. августа 1918, Поповић је јавио К. Новаковићу о својој одлуци да „пише чешће не само теби (К. Новаковићу) него и осталима“. Да ће гледати „да надокнади писмима бар један део онога што бих тамо пружити саветима, предавањима и чланцима“. Затим тражи: да му К. Новаковић и М. Недић „специјално и чешће пишу о приликама, појединим питањима, актуелним стварима и о људима и њиховом држању“; усто тражи и неколико адреса другова у унутрашњости; нао и то да ће „најдаље за 2-3 дана писати Недићу, Комори, Максимовићу, Пековићу, Чоловићу, Трепчанину, Доганџићу“ (Текст бр. 830). Касније спомиње да је писао и Д. Вилотијевићу и Д. Михајловићу и студенту Д. Смиљанићу из Марсеља (Текстови бр. 830, 831, 841 и 842).

Неколико дана касније, 8. августа 1918, инсистира: „Радничку комору треба на свани начин очувати у животу“, између осталог и „ради чувања наше партије и њене политике од насртаја патриотске интелигенције која стоји у тако интимној идеолошкој вези са српском владом, способном и за ованве свињарије“ (случај Д. Максимовића — за нога тражи да га „треба узети у заштиту“) (Текст бр. 832).

Већина писама Д. Поповића, писана у томе периоду његове интензивне преписке, растурена је по породицама ових социјалиста или пропала у анцијама рашчишћавања заоставштина умрлих лица.

Па ипак, о интензивности те преписке можемо да добијемо увид пошто је **сачувао** и окупљено у Архиви СР Србије (Збирка Д. Поповић) **38 писама која су радници и социјалисти из Француске упутили у то време (од августа на даље) Д. Поповићу у Лондон** (углавном нао одговор на његова писма). Међу њима доминирају писма К. Новаковића (17), М. Недића (5), И. Чоловића (4), В. Пековића (3). Поред тога, нашли смо по два писам Д. Смиљанића, С. Музикравића и Д. Михајловића и по једно Д. Вилотијевића, П. Перишића — Дроње и В. Трепчанина.

У августу 1918 Д. Поповић и његове присталице су уложиле напоре да спрече темпераментног В. Трепчанина да растури Радничку комору.

Залажући се за ослобођење војника старих чланова Радничке коморе, В. Трпчанин је на њеној седници од 1. августа наступио с предлогом да се присутни чланови Радничке коморе (легитимни чланови и њихови заменици) повуку „док не буду ослобођени оних дванајест легитимних чланова“. Остали тадашњи чланови нису се сложили с тим предлогом, јер би то довело до ликвидације Радничке коморе. Онда је Трпчанин иступио из Коморе, али је већ на следећој седници повукао своју оставку (Текст и коментар бр. 840).³⁵

Кад је Д. Поповић у одговору на своје писмо Комитету ССДП од 4. августа 1918. добио писмо С. Музикавића,³⁷ писао је К. Новакновићу, 17. августа 1918: „**Са тим типусима треба нидати.** Што пре то боље. **Никаво толарисање, никава компромис.** Они играју отворених карата; играјмо и ми! Играјмо утолико пре — што ћемо ми ту игру добити“ (Текст бр. 838).

Борби са српским социјалпатриотима су допринели и нови Поповићеве чланци објављени у листу *Le Populaire de Paris*. После чланка Маркс, марксизам и социјалисти Србије, објављеног још 5. маја 1918. (Текст бр.824), дошли су чланци о антиратним ставовима бугарских социјалиста (Текст бр. 837) и интернационалистичним мањинама Аустро-Угарске (Текст бр. 843), објављени у периоду август — септембар 1918. Највећу улогу у борби против српских социјалпатриота одиграо је чланак **Српски социјалисти и рат**, растуран у Француској у умноженом облику крајем августа 1918, а објављен тек у октобру те године (Текст бр. 852).

Резултати Поповићеве акције против социјалпатриота били су видљиви. Један део предратних чланова партије и припадника класног социјалдемократског покрета узетог у целини, који је под утицајем ратнохушкачке пропаганде српске и савезничке буржоазије, агената владе, разних партијских отпадана и опозиционара клизнуо у социјалпатриотизам, вратио се доследној антиратној партијској политици.

Ова акција одразила се и на социјалисте који су се налазили на фронту. Кад је Д. Поповић развио своју антисоцијалпатриотску акцију, низ социјалиста са Солунског фронта тражио је у септембру 1918, преко И. Чоловића, везу с њим. То су били Милош Требињац, Пера Радовановић, Драгомир Марјановић, Раде Спасеновић и Никола Николић — Цинцаров.³⁷

Борба Д. Поповића против српских социјалпатриота, започета у фебруару 1918, у Лондону, завршила се практичном ликвидацијом организованог српског социјалпатриотског покрета. Његово језгро, Комитет ССДП, остало је без свог листа и без свог председника, пошто В. Пековић више није наступао у његово име, а услед све већег удаљавања радника социјалиста од његових ставова, остао је и без масовније подршке радника социјалиста.

Изјава коју су бивши чланови овог комитета, Д. Максимовић, В. Доганџић и М. Недић, објавили 16. новембра 1918. у своје име, а у неку руку и у име В. Пековића и И. Чоловића (који су напустили Француску) и К. Новакновића, који је престао да буде члан овог комитета 12. априла 1918, објављена у листу *Le Populaire de Paris*, била је нека врста његовог некролога.

Ту се, између осталог, констатује да овај комитет после фебруарске лондонске конференције, поред објављивања свог органа (до 22. јуна 1918) „није нигде јавно наступио“.³⁸

Последњи наступ групе водећих српских социјалпатриота, углавном интелектуалаца партијских опозиционара и отпадника, практично изолираних од остале радничке емиграције, одиграо се у позну јесен 1918, пред смрт Д. Поповића.

Идеолошке вође социјалпатриота (три адвоката, три професора, један учитељ, један књиговођа) и два придобијена радника наступили су заједно још једном, 1. новембра 1918, кад су се обратили председнику Вилсону, кад су изразили њихово „потпуно одобравање“ његовог одговора Аустро-Угарској влади од 7. октобра 1918, који представља „практичну примену принципа које сте тако често формулисали у вашим порукама а нарочито оној од 11. фебруара 1918 (нашироко хваљеној у париској **Будућности**) која нам пружа (инспирент) најпотпуније убеђење да ће наша троимена нација (Срба, Хрвата и Словенаца) која је претрпела тако страшно мучеништво за време садашњег рата, најзад остварити свој идеал, своје ослобођење и своје потпуно уједињење“.

На овој „Српској адреси председнику Wilsonu“ налазимо потписе:
Миливоја Тадића (адвокат)
Драг. Вилотијевића (абацијски радник)
Драг. Михајловић (учитељ)
Александра Павловића (адвокат)
Саве Музикравића (професор)
Недељка Дивца (професор)
Веље Стојановића (књиговођа, управник Државне маркарнице)
Антонија Урошевића (адвокат)
др Драгише Ђурића (проф. универзитета)
Михаила Русовића (дрводељски радник).³⁹

Сви су они, сем колебљивог Д. Михајловића, који је после рата пришао и припадао револуционарном покрету, јављају у послератном периоду као противници комуниста: В. Стојановић не учествује у радничком покрету, касније симпатише центрумаше; М. Тадић и А. Урошевић иступају из СРПЈ (к) у јуну 1919, не одобравајући њено приступање III* интернационали; М. Русовић је искључен из синдикалног покрета због малверзација у новембру 1920; А. Павловић и Д. Ђурић потписују антикомунистички Манифест опозиције; Н. Дивац, који је 1919-1920. припадао десном социјалистичком покрету В. Кораћа и Д. Вилотијевић постају чланови Социјалистичке партије Југославије 1921, а познати антикомуниста С. Музикравић, кога нису примали у СРПЈ (к), постаје члан те партије 1923. Овом списку антикомуниста треба додати геометра Казимира Чапљу, који тада није био у Паризу, а после је рата припадао десним социјалистима В. Кораћа.

На крају овог одељка нашег реферата подвлачимо да је Д. Лапчевић олако прелазио преко постојања и акције српских социјалпатриота у емиграцији, мада је **борба против социјалпациотизма** била наставак антиратне политике ССДП, њен значајни и саставни део.⁴⁰

Лапчевић, који је за време рата као посланик ССДП наступао у Народној скупштини против првог светског рата и имао изразито антиратни став, морао би да се појави 1919. године, као доследан борац против српских социјалпатриота. Напротив, у то време, полазећи од свог супротстављања акцији Д. Поповића и Т. Кацлеровића у Стокхолму, задојен мржњом према онима који га нису послушали, солидарисући се с онима с којима је у предратном периоду често сарађивао, па чак и заједнички наступао против револуционарне оријентације

ССДП, а у ратном периоду одржавао сталну везу, он склапа ненакав прећутни компромис са српским социјалпатриотима, не изриче њихову категоричну осуду. Лапчићево заузимање овог становишта на закључном конгресу ССДП допринело је скривању историјске истине о борби против социјалпатриота и створило основе за погрешне оцене овог раздобља историје нашег социјализма од стране неких савремених историчара.

9. Девета политичка борба Д. Поповића била је борба против социјалпатриотизма уопште, његових лидера у оба зараћена блока и њихових концепција.

Та борба против социјалпатриотизма почела је још у Стокхолму. У меморандуму делегације ССДП (Текст бр. 784) пише:

„Хитно је да све социјалистичке партије отпочну енергичну борбу против рата, који је већ изгубио сваки смисао и који, у извесним земљама, налази своју снагу само у садашњим моралним и неисцрпним резервоарима социјалистичног покрета (С. Д.: тј. у социјалпатриотизму). Сад кад су националистичке маске пале на обема странама и када су се безопасни протагонисти чисте народне одбране открили као цинични завојевачи, ми треба да вршимо своју дужност: то ће рећи, да гласамо против ратних кредита, да напуштамо министарства, да разбијамо лицемерје светог (друштвеног) мира да би омогућили мир међу народима.“

Уз то они сматрају да „свака **социјалистичка дискусија** да би се сазнало ко је изазвао рат, постаје погодно средство за продужење рата, прави арсенал за ратне хушкаче, шовинисте и империјалисте два непријатељска тора“ (Текст бр. 784).

Д. Поповић у својим радовима из 1918. године поименице напада следеће социјалпатриоте (у заградама су дати бројеви радова у питању:

Немце: F. Scheideman-a (814), 823, 826, 843), E. David-a (814), Conrada Haenisch-a (828);

Енглеze: H. Hyndman-a (814, 820, 825) i A. Henderson-a (814);

Бугарске широке социјалисте: J. Саказова (837, 855), H. Сакарова (837), K. Пастухова (837), П. Џиброва (837);

Белгијанца: E. Vandervelda (814, 819, 829, 833, 846, 852);

Чеха: F. Modračeka (843);

Руса: Г. Плеханова (820);

Италијана: L. Bissolati-a (814, 819, 829, 833);

Француze: A. Thomas-a (814, 819, 829, 833, 834), P. Renaudel-a (814), J. Guesd-a (820), G. Hervé-a (819, 829), Compère Morel-a (852).

Д. Поповић се отворено бори против социјалпатриотизма, и то за време боравна у зараћеној савезничкој земљи, не правећи разлику између социјалпатриота оба зараћена блока.

При томе он не одбацује у потпуности ни одлуке III међусавезничке социјалистичке конференције, одржане у фебруару 1918. у Лондону, на којој су доминирали социјалпатриоти. Он их одобрава само утолико што могу „учинити мир ближним, подржавајући хитно сазивање Међународне социјалистичке конференције“. Придружујући се оним савезничким социјалистима који се боре за мир, он се ограђује од оних других савезничких социјалиста који воде акцију у прилог рата и проратне политике својих влада (Коментар бр. 814).

За Поповића су главни кривци за банкротство Интернационале социјалпатриота оба зараћена блока. Он пише да су социјалисти Фран-

цуске и Енглеске, министри у ратним владама, Albert Thomas и Вандервелд „заједно са мажоритерима немачким (тј. представницима већи-не у Немачкој социјалдемократској партији — група Scheideman), нај-већи кривци за ово банкротство (Друге) Интернационале“ (Текст бр. 819).

Однос Д. Поповића према међусавезничким социјалистичким кон-ференцијама, сазиваним од социјалпатриота Антанте, најбоље је изра-жен у овом ставу из марта 1918: „Желимо да се придружимо акцији дела савезничких социјалиста за велику и племениту ствар мира; али се не желимо придружити акцији Савезничких социјалиста у прилог рату, или у прилог проратних политика наших влада“ (Текст бр. 814).

Посебан вид борбе против социјалпатриотских концепција савез-ничких социјалистичких и радничких лидера било је његово иступање на Међусавезничкој социјалистичкој и радничкој конференцији у Лон-дону у септембру 1918.

Д. Поповић је учествовао на овој конференцији у Лондону у септембру 1918, сазваној од социјалпатриота савезничких земаља — британских и америчких тредјуниониста и британских лабуриста, али он није био обичан учесник, **већ најборбенији противник социјалпатри-отских ставова изнетих на њој.** Једини који је доследно бранио соци-јалистичке принципе. Кад је тражена подршка оружаног интервенцији савезника у Русији, он је један од ретких делегата (уз енглеске ми-норитере) који је до краја остао њен противник.

Кад је American Federation of Labour оформила резолуцију о циљевима рата, чије је образложење дао лидер ове организације Gompers, он је у свим битним тачнама те резолуције гласао против.

Једновремено он је оспорио безгрешност познатих Вилсонових тачака о самоопредељењу народа. Парола о самоопредељењу народа била је револуционарна парола совјета радничких, сељачких и војнич-ких депутата — парола бољшевина. Њу је прихватио и Вилсон, дајући јој други смисао, укључујући је у циљеве рата. Сви буржоаски поли-тичари и историчари и штампа савезничких земаља Антанте глорифи-ковала је ову паролу пошто су се залагали за победоносни завршетак рата.

Они су се увек везивали за 14 Вилсонових тачака, а не за руску револуцију, која ју је прва истакла.

10. Десета политичка борба Д. Поповића била је одбрана не-них социјалиста — интернационалиста (који су се у неким партијама јављали као мањинске групе социјалиста) неправедно нападаних са ултра-левичарских позиција.

Напади објављени у социјалистичкој штампи Енглеске и Фран-цуске на социјалисте-интернационалисте земаља Централних сила наг-нали су Д. Поповића да објективније приђе овом питању и испита њи-хово држање према рату, а у неким случајевима и према бољшевицима.

Прво је у чланку **Немачка социјалистичка мањина** узео у одбра-ну немачку социјалистичку мањину, припаднике група Хазеа и Кауц-ког, који су од почетка 1917. године наступали као Независна соција-листичка партија Немачке. Он указује да је Хазеова група „дуго вре-мена гласала против ратних буџета“ и била „енергичан противник гра-ђанског мира са буржоазијом и милитаристичким реакционарима“, да је ова група гласала против, с немачког становишта „срамног анексио-нистичког Брестлитовског мира“, „и немилосрдно га напала како у пар-ламенту тано и у штампи“.

Да је један од главних представника ове партије, Dittman, затворен за време генералног штрајка.

Да је Кауцки критиковао извесне акције болшевика, али да је у априлу 1918. објавио чланак у *Le Populaire de Paris*, у коме је похвално писао о њима: „Болшевицима не недостаје енергија. У њиховим су редовима најпапетнији и најсавременији социјалистички борци. Они треба да преброде велике тешкоће. Ако буду успели, добићемо нешто велико: почеће нова епоха у светској историји.“ Онда се заложиио „да се помогне руском пролетаријату“; „било да тријумфују мењшевици (који такође припадају цимервалдској интернационали — Д. П.) или болшевици“. „Изјављујем да непријатељи револуције не би писали на тај начин. Противници болшевика не могу овако говорити“ (Текст бр. 826).

У новом чланку Поповић брани К. Кауцког са становишта „јединства свих револуционарних социјалистичких снага“.

Поповић указује да је К. Кауцки четири дана после гласања о рату у немачком парламенту (4. VIII 1914), када је проратна социјалпатриотска група *Scheideman* (већина Немачке социјалдемократске партије) „хтела уверити масе да је то револуционарни рат против европске реакције предвођене руским царизмом“, написао: „То није само рат против руског царизма, него такође и против француске и енглеке демократије. . .“ и „први унео дисонантну ноту у општу патриотску хармонију Немаца“.

Поповић заступа становиште да „не треба да тражимо чињенице из прошлости које нас разједињују него садашње тенденције које нас сједињују“.

Једновремено констатује: „Није оправдано правити велику разлику између *Liebknacht*-ове групе и оне *Naase*-а и Кауцког“. „Оно што је Кауцки предложио“, „4. августа 1914“ („уздржавање од гласања“) „је управо то што је *Liebknacht* урадио“ (Текст бр. 828).

У писму упућеном социјалпатриотском Комитету ССДП у Паризу, 4. августа 1918, Поповић наглашава да „Триша (Кацлеровић) и ја хоћемо да радимо и са умеренијим левичарима у Социјалистичкој интернационали као што је, на пример *Naase*-ова и Кауцкијева, Лонгеова, Мандоналдова група. . .“ (Текст бр. 829).

У чланку **Бугарски социјалисти и српски социјалисти** Поповић указује на разлике између бугарских тесних и широких социјалиста. Осуђујући широне социјалисте као „ревизионисте, опортунисте, министријалисте“ који „показују националистичке тенденције, особито у ономе што се односи на македонско питање“, Поповић им ипак признаје да су „у тону прве године европског рата. . . развили. . . енергичну кампању против рата и за одржавање бугарске неутралности, и кад је рат био објављен они нису гласали за ратне кредите већ су апстинирали“.

Поповић посебно брани бугарске тесне социјалисте који су, упркос томе што смо „понекад имали тешкоће са њима, јер су они, стварно, мало тесни“, „врло добри социјалисти и врло добри револуционари“. Анализирајући детаљно њихове антиратне ставове, он посебно помиње Г. Киркова, В. Коларова, Г. Димитрова, Х. Кабакчијева и Д. Благојева (Текст бр. 837).

У чланку **Социјалистичке партије Аустро-Угарске** Поповић се осврће на држање чешких, пољских, немачких и мађарских социјалиста ове државе.

Констатујући да је чешка социјалистичка партија била енергично против рата, он подвлачи да је ова опортунистичка и националистичка партија заузела такав став, не „из начелних социјалистичких убеђења“, него зато што је „била против Аустрије“. При томе наглашава да је њихов посланик Модрачек био против большевика и „енергично устао против идеје о миру“; а „да чехословачки одреди у Русији покушавају да одиграју улогу жандарма против Револуције“.

Што се тиче Пољске социјалистичке партије у Аустро-Угарској, која је „у почетку рата и све до Руске револуције била најревноснија подршка Аустро-Угарске“, она је изменила став после руске Револуције, и њен руководилац Dascynski, „пошто је отворено признао своју грешку, прихватио је сасвим другојачији правац“.

Немачка социјалистичка партија Аустро-Угарске, предвођена Виктором Адлером, препустила се у почетку рата, у току прве његове године, „општом патриотском заносу, који је захватио Европу и скренула у тој мери да се њено држање приближавало у одређеној мери ономе које је имала Немачка социјалдемократија (група Scheideman), али њено буђење није много закаснило; оно је чак наишло много брже него ли код ма које друге партије“. „Овај револуционарни преображај отпочела је група младих која никада није била за рат, чак ни једне секунде. Ова група вођена је од др Фридриха Адлера (сина старог Адлера), др Маха Adlera и др Данеберга. Ова акција завршила се са пет револверских метака које је Фридрих Адлер испалио у главу грофа Стурна.“ Ф. Адлер је отишао на робију“ „и аустријска Социјалистичка партија поново је кренула у правцу старог револуционарног пута“.

„Мађарска социјалистичка партија водила је за време рата политику потпуно сличну оној коју је водила наша Партија.“ Од првог дана водили су антиратну политику. „Они су остали верни свом држању до данас.“

Поред тога, Поповић истиче да су бечки Arbeiter Zeitung и будимпештанска Nepszava узимали у заштиту српски народ и све Југословене (Текст бр. 843).

На пленуму Међусавезничке радничке и социјалистичке конференције, одржане септембра 1918. у Лондону, Поповић се заложио за учешће немачких мањинских социјалиста на планираној Међународној социјалистичкој конференцији (Текст и коментар бр. 848).

Подршка коју је Поповић пружао савезничким социјалистима интернационалистима претворила се у сарадњу с њима:

Поповић потписује заједно са Longuet-ом и другим француским minoritaires-има резолуцију против оружане интервенције савезничких држава у большевичкој Русији (Текст бр. 845) и на наваљивање француских миноритера Longuet-а и Mertheim-а учествује на Међусавезничкој радничкој и социјалистичкој конференцији одржаној у Лондону у септембру 1918 (Текст бр. 849). На овој конференцији успоставља сарадњу са грчким социјалистом Georges-ом Petridis-ом, а наставља је и касније радећи на заједничком иступању балканских социјалиста (Текст бр. 851).

11. Једанаеста борба Д. Поповића била је борба за одбрану руске револуције и большевина, вођена 1918 године.

Ово смо питање делимично обрадили у одељку нашег првог реферата: **Подршка большевцима и опредељење за нову интернационалу и револуционарна решења.**

У њему смо истакли да су доследно револуционарни антиратни ставови болшевика били основа за приближавање српских социјалиста позицијама болшевика.

Када су у септембру 1918. силе Антанте затражиле подршку социјалиста за оружану војну интервенцију против болшевичке Русије, Д. Поповић се међу првима супротставио таквој политици.

Он потписује пројекат резолуције против оружане интервенције савезника у Русији (Текст бр. 845) и у свом првом говору на пленуму септембарске Међународне радничке и социјалистичке конференције изјашњава се у име ССДП против ове интервенције (Текст бр. 846). Кад је резолуција враћена комисији, која је израдила нов, компромисни предлог ове резолуције, који је прихватио војну интервенцију савезника уколико је она сагласна са постављеним принципима председника УСА, Вилсона, Поповић се с тим није сложио. У пленуму Конференције Поповић је заједно с енглеским миноритерима гласао против такве резолуције (Коментар текста бр. 846).

12. Дванаеста политичка борба Д. Поповића била је борба за стварање револуционарне партије и нове интернационале.

И ово питање обрађено је у одељку нашег првог реферата: **Подршка болшевицима и опредељење за нову интернационалу и револуционарна решења.**

Д. Поповић који се у време Стокхолмске конференције супротстављао сенташким концепцијама цимервалдоваца, који су хтели да воде мировну акцију искључиво међу социјалистима који су прихватили цимервалдски покрет,⁴¹ водио је ову акцију међу свим социјалистима који су стајали на интернационалистичким позицијама.

Оријентација Д. Поповића на револуционарну обнову социјалистичког покрета произлазила је како из његове борбе с отпадницима и издајницима овог покрета — социјалпатриотима, тако исто из његовог приближавања ставовима болшевика и његовог ангажовања за одбрану болшевичке Русије.

Идеолошко-политичко разбијање социјалпатриотског покрета и његово организационо уништење од стране Д. Поповића представљало је рашчишћавање терена за обнову изразито класног социјалистичког радничког покрета, какав је био предратни социјалдемократски покрет у Србији.

У борби против социјалпатриотизма Д. Поповић није остајао само на одбрамбеним социјалистичким позицијама. Он је истовремено стваралачки разрађивао политику социјалистичког покрета према нозим појавама и проблемима који су искрсли и постали актуелни при крају првог светског рата; посебно однос према октобарској револуцији, новонасталој револуционарној ситуацији и карактеру будућег социјалистичког радничког покрета, који је имао да се обнови у тим новим револуционарним условима у ослобођеној Србији или у будућој заједничкој држави југословенских народа.

У току те борбе са социјалпатриотима Д. Поповић је почео да припрема не само политичку платформу за обнову класноборбеног покрета већ и основу за његово претварање у изразито револуционарни покрет, па чак и кадрове за такав покрет.⁴²

Једновремено је сазрела и идеја о стварању Нове интернационале на тим новим политичким основама, на њеној изразитијој револуционарној оријентацији.

Напомињемо да је Д. Поповић у току борбе против социјалпацијалиста, свог приближавања болшевицима и напора да изгради основе за стварање револуционарног радничког покрета, имао резервисан став према И. Милнићу који је безрезервно подржавао ставове болшевика и без икаквих овлашћења наступао у име ССДП. Поповић је у два своја писма, од 6. и 27. августа 1918. изразио своје ограђивање од његових некритичних прихватања цимервалдовских позиција и потпуног одбацавања Друге интернационале (Текстови и коментари бр. 831 и 841). При томе је Поповић био незадовољан преурањеним ставовима брзоплетог Милнића.⁴³

Упркос поменутиим резервама према ставовима И. Милнића, Д. Поповић је систематски припремао стварање Нове интернационале која би имала револуционарно обележје.

13. Тринаеста политичка борба Д. Поповића била је борба за правилно постављање југословенског питања.

Д. Поповић не негира потребу за националним ослобођењем поробљених народа. Напротив он се у потпуности залаже за његово остварење.

Ако је Д. Поповић одбацавао борбу за национално ослобођење поробљених југословенских народа путем рата, као парола под којом је великосрпска буржоазија покушавала да реализује своје класне шовинистичке аспирације, а Антанта допунску мобилизацију војске и стратегијско слабљене противника, он ју је прихватио као циљ револуционарне борбе поробљених народа, чији успех зависи од борбе пролетаријата, од победе демократије.

Априла 1918. Поповић пише: „Ми не негирамо значај и потребу решавања националног питања. Прва тачка програма интернационале Социјалне Документације то је ослобођење како потлачених класа тако и потлачених народа.“

При томе он истиче: „Демократија у целом свету и слобода потлачених народа може бити само плод једне заједничке револуционарне борбе радничких класа свих земаља против њихових постојећих друштво-плод међусобног клања пролетаријата свију земаља за рачун њихових власника“ (Текст бр. 815).

Онда констатује: „Излишно је наглашавати да је Српска (социјалдемократска) партија најенергичнија присталица ослобођења подјармљених народа Аустро-Угарске. Ослобођење не само угњетених класа, већ исто тако и угњетених народа, је први захтев међународног социјалистичког програма. Али међу нама постоји велика разлика у избору метода за ово ослобођење. За време када многи социјалисти, па најалост и нени српски социјалисти, верују да ће садашњи рат, тј. међусобно истребљење радничких маса свих земаља, донети народима слободу и демократију, огромна већина Српске (социјалдемократске) партије, увек је била дубоко убеђена да ће ослобођење народа, као и светска демократија произаћи само из међународно координиране борбе радничке класе свих земаља против њихових постојећих друштвених и политичких поредана. Али први услов да једна таква борба буде плодносна, је мир“ (Текст бр. 819).⁴⁴

Из свега наведеног видимо да Д. Поповић није одбацавао борбу за ослобођење потлачених југословенских народа Аустро-Угарске, он је само одбијао да сагледа њихово ослобођење као остварење ратних циљева савезника. При томе је сматрао да ослобођење потлачених на-

Напомињемо да је Д. Поповић у току борбе против социјалпацијалиста, свог приближавања болшевицима и напора да изгради основе за стварање револуционарног радничког покрета, имао резервисан став према И. Милнићу који је безрезервно подржавао ставове болшевика и без икаквих овлашћења наступао у име ССДП. Поповић је у два своја писма, од 6. и 27. августа 1918. изразио своје ограђивање од његових некритичних прихватања цимервалдовских позиција и потпуног одбацавања Друге интернационале (Текстови и коментари бр. 831 и 841). При томе је Поповић био незадовољан преурањеним ставовима брзоплетог Милнића.⁴³

Упркос поменутиим резервама према ставовима И. Милнића, Д. Поповић је систематски припремао стварање Нове интернационале која би имала револуционарно обележје.

13. Тринаеста политичка борба Д. Поповића била је борба за правилно постављање југословенског питања.

Д. Поповић не негира потребу за националним ослобођењем поробљених народа. Напротив он се у потпуности залаже за његово остварење.

Ако је Д. Поповић одбацавао борбу за национално ослобођење поробљених југословенских народа путем рата, као парола под којом је великосрпска буржоазија покушавала да реализује своје класне шовинистичке аспирације, а Антанта допунску мобилизацију војске и стратегијско слабљене противника, он ју је прихватио као циљ револуционарне борбе поробљених народа, чији успех зависи од борбе пролетаријата, од победе демократије.

Априла 1918. Поповић пише: „Ми не негирамо значај и потребу решавања националног питања. Прва тачка програма интернационалне Социјалне Документације то је ослобођење како потлачених класа тако и потлачених народа.“

При томе он истиче: „Демократија у целом свету и слобода потлачених народа може бити само плод једне заједничке револуционарне борбе радничких класа свих земаља против њихових постојећих друштво-плод међусобног клања пролетаријата свију земаља за рачун њихових власника“ (Текст бр. 815).

Онда констатује: „Излишно је наглашавати да је Српска (социјалдемократска) партија најенергичнија присталица ослобођења подјармљених народа Аустро-Угарске. Ослобођење не само угњетених класа, већ исто тако и угњетених народа, је први захтев међународног социјалистичког програма. Али међу нама постоји велика разлика у избору метода за ово ослобођење. За време када многи социјалисти, па најалост и нени српски социјалисти, верују да ће садашњи рат, тј. међусобно истребљење радничких маса свих земаља, донети народима слободу и демократију, огромна већина Српске (социјалдемократске) партије, увек је била дубоко убеђена да ће ослобођење народа, као и светска демократија произаћи само из међународно координиране борбе радничке класе свих земаља против њихових постојећих друштвених и политичких поредана. Али први услов да једна таква борба буде плодносна, је мир“ (Текст бр. 819).⁴⁴

Из свега наведеног видимо да Д. Поповић није одбацавао борбу за ослобођење потлачених југословенских народа Аустро-Угарске, он је само одбијао да сагледа њихово ослобођење као остварење ратних циљева савезника. При томе је сматрао да ослобођење потлачених на-

рода може да се оствари само револуционарном борбом пролетаријата, стварањем демократског поретка у резултату те борбе.

У свом писму упућеном социјалпатриотском Комитету ССДП у Паризу, Д. Поповић прецизира: „Зато што не сматрамо да Антанта води овај рат за демократију и за право малих народа, него за исте циљеве за које и Централне силе, ми не очекујемо ослобођење поробљених народа од Антанте, па дакле ни од рата. Ми, на против то ослобођење очекујемо од револуционарне акције. . .“ (Текст бр. 829).

У свом другом говору на Међународној радничкој и социјалистичкој конференцији септембра 1918, у коме се залаже за балканску федерацију слободних и самоуправних народа, Д. Поповић каже: „Уједињење Србије и Југословена — би без сумње следило томе доцније, али се оно не би могло постићи ратом“ (Текст бр. 847).

У свом чланку **Српски социјалисти и рат**, Поповић пише: „Ми, српски социјалисти, тражимо ослобођење свих народа, али га ми очекујемо од самих народа, тј. од револуционарне акције међународног пролетаријата“ (Текст бр. 852).

То што је Д. Поповић припремао раднике за рад „у ослобођеној Србији (а евентуално и у Југославији). . .“ (Текст бр. 851) не мења суштину ствари, тј. тачност Поповићевих предвиђања. Ослобођење југословенских народа дошло је и у Југославији тек победом револуције.

ЗАКЉУЧАК

У групи доследних бораца за социјализам, који су политички деловали од времена Р. Драговића до првог светског рата и борили се за марксистичку и револуционарну оријентацију покрета, две личности се посебно истичу, Д. Туцовић и Д. Поповић. Зато се у бројним написима између два рата у радничкој и комунистичкој штампи често налазе заједнички осврти на њих двојицу.

У периоду првог светског рата основну оријентацију српског социјалистичког покрета давао је Д. Поповић. То је посебно дошло до изражаја у периоду 1917/1918. године.

Резимирамо ли све побројене борбе које је Д. Поповић тада водио видимо да је он стварно био доследан борац за социјализам.

По речима Д. Поповића: „Ми треба и на делу да примерима наших присталица и бораца, да понажемо и докажемо свету да је социјализам не само једна партија, не само једна социјална струја, не само покрет једне класе него **читав један нови свет**. Јер, у истини, то Социјализам и јесте!“ (Текст бр. 818).

Када III и IV књига Сабраних дела Д. Поповића буду изашле, сви ћете имати прилике да боље упознате акције Д. Поповића за време рата и све богатство његових погледа на тај нови свет — социјализам.

НАПОМЕНЕ

¹ То смо констатовали већ 1975. у предговору I тома Сабраних дела Д. Поповића, стр. 75.

² Т. Кацлеровић, Мемоарски спис — АЦКСКЈ 14447/III—4—21 (1918); исти аутор, **Цимервалдска конференција**, Београд 1951, стр. 40—41.

³ А. Blabanoffa, **Die Zimerwalder Bewegung 1914 — 1919**. Leipzig 1928, стр. 90, 91. и 109.

⁴ С. Димитријевић, **Предговор I тома Сабраних дела Д. П.**, стр. 77—78; исти аутор, **Социјалистички раднички покрет**, стр. 279—280.

- ⁵ С. Димитријевић, **Предговор** I тома Сабраних дела Д.П., стр. 77—78.
- ⁶ С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет, Београд, 1982.** стр. 279—280.
- ⁷ Централни извршни историјски архив у Софији, Фонд Н. Сакарова, оп. 1, арх. јединица 692, лист 10—24.
- ⁸ **Stockholm, Stockholm,** стр. 198—216.
- ⁹ **Народ,** 10. децембар 1917 — **Преглед листова,** додатак бр. 760, месечни преглед за децембар 1917, стр. 4—5 — коментар бр. 784.
- ¹⁰ **Српски социјалистички покрет за време првог светског рата,** Београд, 1958., стр. 60—62; С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 282.
- ¹¹ **Српски социјалистички покрет,** стр. 63—64; С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 283—284.
- ¹² АСР Србије, Збирка Д.П., бр. 117.
- ¹³ В. Лапчевић и Т. Миленковић, **Преписка српских социјалиста у току првог светског рата,** Београд, 1979, стр. 276.
- ¹⁴ **Српски социјалистички покрет,** стр. 141.
- ¹⁵ Концепт писан руком К. Новаковића — **Српски социјалистички покрет,** стр. 256—257.
- ¹⁶ **Преписка,** стр. 276 и 317—320.
- ¹⁷ **Le Populaire de Paris,** 11. април 1918.
- ¹⁸ С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 293.
- ¹⁹ Писмо С. Музикравића од 26. јуна 1918 — **Преписка,** стр. 317.
- ²⁰ **Преписка,** стр. 819 и 826/7; **Српски социјалистички покрет,** стр. 70—71.
- ²¹ **Српски социјалистички покрет,** стр. 91, 97, 98—99, 102—103, 104—105 и 108.
- ²² **Српски социјалистички покрет,** стр. 75 и 91/92.
- ²³ С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 290, 299—300; исти аутор, **Предговор** I тому Сабраних дела Д.П., стр. 283; упореди текстове бр. 821, 830 и 832; и став Д. Пековића — С.Д., **Социјалистички раднички покрет,** стр. 321—322.
- ²⁴ **Српски социјалистички покрет,** стр. 220 и 222. Овај се „званички позив“, упућен 7. маја 1918, помиње у два писма од 8. маја 1918 — **Српски социјалистички покрет,** стр. 87. и 89; као и у тексту бр. 833; 27. јуна 1918. упућен му је и телеграфски позив који су потписали (чланови радничке коморе): В. Пековић, И. Чоловић, (њен председник) Д. Максимовић, В. Трепчанин, В. Догандић, (њен секретар) К. Новаковић и М. Неђић (који је радио у њој) — **Српски социјалистички покрет,** стр. 102.
- ²⁵ **Српски социјалистички покрет,** стр. 220/221.
- ²⁶ Опширније: С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 295—296.
- ²⁷ **Преписка,** стр. 313.
- ²⁸ **Српски социјалистички покрет,** стр. 94 и 107; **Будућност,** бр. 20, 22. јун 1918.
- ²⁹ **Српски социјалистички покрет,** стр. 110—111 и 297; упореди текст бр. 833; на каснијим седницама Радничке коморе појављују се и Д. Михајловић, понекад и С. Музикравић, који су били на раду у Радничкој комори, без права гласа.
- ³⁰ **Српски социјалистички покрет,** стр. 222.
- ³¹ **Ibid.,** стр. 221.
- ³² **Ibid.,** стр. 321—323.
- ³³ **Ibid.,** стр. 144.
- ³⁴ Упореди писмо Д. Смиљановића, студента медицине, упућено из Марсеља 29. августа 1918. Д. Поповићу, у коме пише: „Читао сам сва ваша писма и одговор (С. Музикравића)“ — **ibid.,** стр. 162 — Коментар бр. 829.
- ³⁵ **Српски социјалистички покрет,** стр. 110, 127, 128, 301—305, 312—313.
- ³⁶ Ово писмо помиње се у **Преписци,** стр. 344.
- ³⁷ **Српски социјалистички покрет,** стр. 175.
- ³⁸ **Un éclaircissement nécessaire, Le Populaire de Paris,** 16. новембра 1918; опширан приказ ове изјаве објавили смо у књизи: С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет,** стр. 308—309.
- ³⁹ **Une adresse Serbe au Président Wilson, Le Droit des peuples** 1. новембар 1918.

- ⁴⁰ За став Д. Лапчевића види: С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет**, стр. 310—311.
- ⁴¹ С.Д., Д.П. **IV**, жив. белешка: Састанак са цимервалдовцима, 27. новембар (10. октобар) 1917.
- ⁴² Детаљније о томе у раду: С. Димитријевић, **Социјалистички раднички покрет**, стр. 324—332.
- ⁴³ Упореди: С. Д., **Социјалистички раднички покрет**, стр. 328.
- ⁴⁴ О револуционарном карактеру антиратне борбе југословенских народа у Аустро-Угарској и проратној политици Југословенског одбора створеног у иностранству види: С. Димитријевић, **Српски социјалисти и уједињење Југославије**, посебан отисак из **Архивског алманаха**, бр. 2—3 за 1960, Београд 1960, стр. 187—193.